

SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HAKLAR; VATANDAŞLIK HAKLARININ YENİDEN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI ARAYIŞI

Doç. Dr. Abdulkadir ŞENKAL

KOÜ, İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Dr. Mahmut DOĞAN

Marmara Üniversitesi

Özet

Günümüzde sosyal haklar ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle yeni bir perspektiften değerlendirilmektedir. Bu yeni anlayışa göre sosyal haklar bir bütün olarak vatandaşlık hakları içinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmeyi yaparken sosyal hakların sosyal politikalar yoluyla sağlanması gerektiğinin altı çizilmektedir. Sosyal hakların küresel düzeyde benimsenmesi ve uygulanması çerçevesinde uluslararası kuruluşların çabaları da son dönemlerde yoğunluk kazanmaktadır. Bu çerçevede sosyal politika ile sosyal haklar gündemi arasındaki ilişki, her geçen gün farklı boyut ve zeminde ele alınmakta ve ilgi görmektedir. Bu ilgiyi daha çok Birleşmiş Milletler ve buna bağlı uluslararası kuruluşlarda görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Sosyal Politika, İnsan Hakları

SOCIAL POLICY AND SOCIAL RIGHTS; PURSUING FOR RE- CONCEPTUALIZATION OF CITIZENSHIP RIGHTS

Abstract

Social rights, today, are evaluated from a new perspective by the effects of developments happened in economic and social grounds. According to this new perspective, social rights should be assessed wholly in citizenship rights. While making this assessment, it is underlined that social rights should be enabled through social policy. In the framework of adopting and implementing the social rights in global level, efforts of international institutions have been intensifying. In this sense, the relationship between social policy and social rights is evaluated in different dimension and grounds and attracts interests. It is possible to see this interest in United Nations and affiliated international agencies.

Keys Words: Social Rights, Social Policy, Human Rights

Giriş

Günümüzde sosyal politika literatüründe yer alan ve tüm toplumları kapsayan refah içinde yaşama hakkı kavramı yeni bir perspektiften değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin temelinde sosyal hakların temel insan haklarından olduğu ve bunu sağlamanın en iyi yolunun sosyal politika ile olabileceği belirtilmektedir. Sosyal politikaların ilerleyen gelişimleri bakımından şu anda UNDP tarafından benimsenen yoksulluğun azaltılmasına karşı insan hakları yaklaşımına nazaran daha açık ve net bir uluslararası kamuoyu yaratılmaya çalışılmaktadır. İnsan hakları gündeminde sosyal haklar görece daha marjinal ve sınırlı ölçekte yer almaya devam etmektedir. Ancak sosyal hakların gerekliliği ve uygulanmasına dayanan bir refah hakkı yaklaşımı ile daha etkin biçimde baskı oluşturulabilir. Bu baskı sosyal haklarla ilgili ulusal düzeyden küresel düzeye bir söylemin oluşmasına da yol açabilir.

Bu çerçevede sosyal politika ile sosyal haklar gündemi arasındaki ilişki her geçen gün farklı boyut ve zeminde ele alınmakta ve ilgi görmektedir. Bu ilgiyi daha çok Birleşmiş Milletler ve buna bağlı uluslararası kuruluşlarda görmek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı refah hakları kavramının insan hakları söylemleri ve hukuksal boyutu ile ilişkisini ortaya çıkartmaktır. Bu çerçevede sosyal hak kavramı, akademik bir konu şeklinde sosyo-politik anlayış açısından ele alınmıştır. Küresel düzeyde yoksulluğu azaltmaya yönelik bir “*insan hakları yaklaşımı*”nın çerçevesini çizmek amacıyla bu konuda son yıllarda ortaya atılan görüşler incelenmiş; sosyal hakların günümüzde marjinal hale getirildiği ve tartışmalarla bu durumun sürdürüldüğü varsayılarak; sosyal hakların farklı bir anlayışla insan hakları gündeminin bir bileşeni olması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

1- İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar; Sosyal Politika Yaklaşımı

Sosyal politika ile vatandaşlık kavramı arasında yakın bir ilişki vardır. Sosyal politika ülkede yaşayan bütün bireylerin ekonomik ve sosyal durumlarını düzeltmeyi hedeflediğinden sosyal politika ve vatandaş arasındaki ilişkinin önemi daha da artmaktadır. Ülkede yaşayan her vatandaşın medeni, sosyal ve siyasi hakları olması gerektiği fikri II. Dünya Savaşı'ndan sonra, T.H. Marshall tarafından ortaya atılmıştır. Bu haklardan özellikle sosyal haklar II.Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan refah devletinin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır (Yıldırım, 2000: 77). Bilimler arası nitelikte olan ve pek çok akademik konuyu da içine alan sosyal politika, bireysel veya hukuki haklar, politik veya demokratik haklar ve sosyal haklar ya da refah hakkı biçiminde üç çeşit vatandaşlık hakkı tanımlayan T.H. Marshall tarafından ortaya atılan klasik sosyoloji kurgusunu desteklemiştir. Özellikle kapitalist refah devleti olgusu bunların sonuncusuna anlam kazandırmıştır. Marshall'ın ileri sürdüğü görüş, geçmiş dönemler içinde liberal demokrasilerde yaşanan çekişmelerin öncelikle

hukuk kurallarını, daha sonrasında da evrensel haklar kavramını meydana getirdiği şeklinde ifade edilebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yirminci yüzyılın parlak kazanımları arasında kapitalist dünya ölçeğinde sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, konut, sosyal koruma ve yoksullar için yardım gibi pek çok sosyal politika uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Demokratik refah kapitalizminin temel amaçları arasında Marshall'ın varsayımına göre, ulus devletin bireylerinin eşit statülerinin korunmasını sağlayacağı varsayımı yer almaktadır (Dean, 2008: 2).

Her şeye karşın ekonomik, sosyal ve kültürel adalete yönelik ahlâki taleplerin evrensel bir başarıya ulaşmasının mümkün olmadığı ve bunların insan hakları olarak görülmemeleri gerektiği, insan hakları literatürünün sosyal politika yapma yoluyla sosyal adaleti gerçekleştirme konusunda çok da uygun olmadığı tartışılmıştır. Sosyal politika, Marshall'ın daha spesifik bir sosyal yurttaşlık kavramını ortaya atmasından ötürü ve insan haklarının sosyal düzenlemeler yoluyla oluşturulan sosyal ve ekonomik bileşenleri ile bu hakların geliştirilmesine yönelik uygulamaların niteliklerinden dolayı insan hakları fikri ile çok ilişkilendirilmemiştir. Refah hakları kavramı bundan ötürü temel olarak uygulamalı niteliktedir. Yurttaşlığa dair sosyal haklar, politik hak ve yöntemlerin uygulanmaları yoluyla biçimlendirilmiş ve medeni ya da hukuki haklara da bunların yaptırımları amacıyla gereksinim duyulmuştur.

Refah haklarının biçim ve ana fikri her zaman tartışmaya açık olmuştur. Esping-Andersen tarafından ortaya atılan farklı "*refah rejimleri*" fikri farklı hak kavramları ile işlev görmektedir. Gelişmiş liberal ülkelere bakıldığında, refah haklarına sosyal güvenlik açısından yoksulluk sorununun çözülmesi ya da azaltılmasına yönelik ulusal bir asgari ücret sağlanması şeklinde bir eğilim olduğu görülmektedir. Bunun aksine korporatist kıta Avrupa'sı ülkeleri, refah haklarını kendi işçilerine yönelik telafi edici önlem hakları olarak görmekteydiler. Ancak Kuzey Avrupa'nın sosyal demokrat refah devletleri, refah anlayışını evrensel haklar açısından tüm vatandaşları için hayata geçirme eğiliminde olmuştur. Yine de esas olarak refah hakları, kapitalist yönetimlerde çeşitli şekillerde verilen veya talep edilen haklar olmuştur.

Bunun aksine ikinci kuşak insan hakları ise kavramsal açıdan daha soyut ve uygulanması daha zor haklar olmuştur. Bunların sadece İnsan Hakları Evrensel Beyanname (UDHR) içine sıkışıp kalmasının nedeni ise daha çok Soğuk Savaş dönemindeki gelişmelere bağlanabilir. İnsan haklarının tümünün bölünmezliği ve birbirlerine bağılılıklarına yönelik tüm gösterişli iddialara karşın bu gerilimler; ana fikirlerine göre bir tanesi bireysel ve politik haklar, diğeri de ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yönelik olmak üzere farklı biçimlerde uluslararası taahhüt ve anlaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sosyal vatandaşlığın temel özelliği sosyal politikalarıdır. Çünkü sosyal vatandaşlığın gereklerini yerine getirirken sosyal politikalarından mümkün olduğunca faydalanılmaktadır (Şenkal, 2006: 228). Bu özelliği ile sosyal haklar her zaman sosyal politikanın odağında yer almıştır.

2- Sosyal Vatandaşlık ve Sosyal Hakların Hukuksal Dayanakları

Sosyal haklar öğretilerde ve denetim organlarının kararlarında çok sık vurgulandığı gibi devletin olumlu bir edimde bulunmakla görevli olduğu haklardır (Gülmez, 2009: 9). Tanör'e göre sosyal haklar asıl olarak sosyal adaleti sağlamak, sosyal eşitsizlikleri azaltmak, toplum içinde ekonomik bakımdan zayıf olanları korumak amacıyla yönelmiş haklardır (Tanör, 1978: 92). Buna karşılık Roche, vatandaşlığın bilimsel bir kavram olmadığını iddia etmektedir (Roche, 1987: 369). Hak ilişkilerinin kesin doğası önceden belirlenmiş değildir. Bu nedenle toplumsal hakların sivil ve siyasi haklarla ilişki biçimleri bir manastır tanımlamasıyla örtüşmez ve bazı haklar, aralarında göreceli bir biçimde daha zayıf bağlantılara sahip diğer haklardan daha kuvvetli biçimde birbirine bağlı olabilir. Sosyal politika ile refaha karşı hak temelli bir yaklaşımın ekonomik küreselleşme ile sürdürülüp sürdürülemeyeceği ve refah haklarının dünyanın fakir uluslarına kolaylıkla uyarlanamayacağı varsayımlarını destekleyen fikirlerden dolayı, sosyal politika üzerinde endişeler yoğunlaşmaktadır. Her şeye karşın, şu anda sosyal politika konularına uluslararası düzeyde küresel yaklaşım olanaklarının mevcut olduğu konusu tartışılmıştır. Taylor Gooby'nin dikkat çektiği gibi vatandaşlık hem normatif, hem de ampirik bir kavramdır (Gooby, 1991: 94).

İnsan haklarına dair modern küresel anlayışın üzerine kurumların oluşturulmasına olanak tanıyan şey ise yurttaşlık haklarıdır. Modern anlamda insan haklarını, zaman içinde birbirini tamamlayan üç döneme koşut olarak üç ana başlık altında ya da yaygın bir deyimle kuşak adı altında sınıflandırabilmek mümkündür; "Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar" (birinci kuşak), "sosyal ve ekonomik haklar" (ikinci kuşak), "Yeni İnsan Hakları", "Halkların Hakları" ya da "Dayanışma Hakları" (üçüncü kuşak) olarak ifade edilebilir (Sur, 1993: 40). Modern çağın insan hakları araçları, özellikle 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve ilgili uluslararası sözleşmeler genel olarak insan haklarının bölünemez olduğunu kabul etmektedir. Bunun yanında Marshall'ın altını çizdiği ve eskiden beri tartışma konusu olan ve tartışmalara rağmen tanımı yapılmış olan "ilk kuşak medeni ve politik haklar" ile yirminci yüzyılda tanımlanan "ikinci kuşak" haklar bu çerçevede aynı kapsama dahil edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname bu ikinci kuşak hakları ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak nitelendirmektedir. Bu tür haklar insanların geçimlerini sağlamaları ve toplum içine katılımlarının sağlanmasına yöneliktir. Bu da sosyal politikanın özünü oluşturan etmendir (Dean, 2008: 2).

Daha açık bir ifadeyle, 1993'te Viyana'da toplanan Birleşmiş Milletler Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı'nda "*mutlak yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın sosyal haklardan yararlanmayı engellediğine ve insanlık onurunun zedelenmesine yol açtığı*" beyan edilmiştir (Gülmez, 2009: 9). Bu çerçevede yoksullukla mücadele ve sosyal dışlanmışlığın giderilmesi temel bir sosyal politika hedefi olmasından dolayı, insan hakları gündeminde de, sosyal politikanın ilgi alanına giren bahsi

geçen konular yer almaktadır. Yoksullukla mücadele hususunda iki eşit ögesi olan bir strateji izlenmiştir. İlk öge yoksulun en önemli gelir kaynağı olan “işçilik” in üretici yönünü desteklemektir. İkinci öge ise, yoksula temel sosyal yardımları sağlamaktır. Bu kapsamda temel sağlık hizmetleri, aile planlaması, beslenme ve temel eğitimin önemi özellikle vurgulanmalıdır. Yoksulluk ve sosyal dışlanma konusunda ortaya atılan görüşler 1990’da yayınlanan Dünya Gelişim Raporundaki stratejilerle çelişmez fakat gündeminin ve yeni stratejilerin geliştirilmesi gerekir. Yoksullukla mücadelenin ekonomik alanı aşan önlemlere gereksinimi vardır.

Sosyal hakların gelişim süreci Birleşmiş Milletler’in 1986 Gelişim Hakkı Beyannamesi yoluyla bir “üçüncü kuşak” insan hakları kavramını düzenlemesiyle yeni bir boyuta taşınmıştır. Beyannamenin amacı dünyanın en yoksul insanların “daha iyi yaşama hakkını” ifade etmektir. Beynamede “tüm insanların sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere katılımının sağlanması gerektiği” ilkesinin inşa edilmesi hedeflenmekteydi (Rosas, 2001: 122). Bu gelişmeye ek olarak, 1996’da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “İnsan Hakları ve Aşırı Yoksulluk” başlığı altında bir karar alarak, aşırı yoksulluğun insan haklarından tam ve etkin yararlanmayı engellediğini ve bazı durumlarda yaşam hakkına tehdit oluşturduğunu belirlemiştir (Özdek, 2002: 39). Bu yeni kuşak haklar barış, sağlıklı bir çevre ve kendi geleceğini tayin hakkı için oluşan talepleri birleştirmekteydi. Beyanname sadece bireysel haklara değil, kolektif, grup ve dayanışma haklarına da işaret etmiştir. Ancak bunlar süreç içerisinde “daha iyi yaşama hakkı” kavramının ulus devletlere karşı bireylerce talep edilmesi gereken bir hak mı yoksa yoksul ülkelerin uluslararası işbirliğine katılıp destek almasını gerektiren bir durum mu olduğu konusunda anlam kargaşası yarattıklarından dolayı, 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar (ICESCR) Uluslararası Beyannamesi’nde yer alan hakların üzerine pek fazla bir şey ekleyemediler. Belki de bu durum çelişkili bir biçimde sosyal haklar veya refah hakları kavramlarının insan haklarının ayrılmaz bir parçası oldukları ve kendi içlerinde koşulsuz ve vazgeçilmez oldukları fikrinin gitgide marjinalleşmesine yol açtı. Örneğin gönüllülük esasına dayanan kendi kaderini tayin hakkı ve/veya kültürel özgürlük grupları, ekonomik ve sosyal haklara yönelik kavrayışlar yerine bireysel ve politik haklara dair anlayışı geliştirmeye çalışmaktadırlar (Dean, 2008: 3).

3-Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik İnsan Hakları Yaklaşımı ve Amartya Sen

Son yıllarda yoksulluğu sosyal haklarla alakalı bir kavram olmanın yanında, insan haklarıyla alakalı bir kavram olarak görme yönünde de çabanın oluştuğunu söylemek mümkündür (Semerci, 2010: 3). Yoksulluğun azaltılmasına yönelik öngörülen insan hakları yaklaşımı fikri, Birleşmiş Milletler 2000 İnsani Gelişim Raporu’nun yayınlanmasının ardından daha somut hale gelmiştir. Bu konu özellikle Nobel Ödüllü bir iktisatçı olan Amartya Sen tarafından insan

hakları ile insan gelişiminin bağlantılarının incelendiği bir çalışma ile ortaya atılmıştır. A. Sen tarafından geliştirilen “yapabilirlikten yoksunluk” teorisi, yoksulluğun anlaşılmasında yeni bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu çerçevede A. Sen, yoksulluğu; “genel kabul gören bir hayatın gerektirdiği asgari ihtiyaçlar için gerekli gelir düzeyine sahip olmamak” şeklinde tanımlayan geleneksel görüşlerin aksine, yoksulluğu anlamak için insanların “ne yapıp yapamadıkları ve ne olup olmadıklarına” bakılması gerektiğini savunmaktadır (Yüncü, 2011: 5). Sen’in ortaya koyduğu görüşe göre haklar özgürlükleri beslerken gelişim de yeteneklerimizi beslemektedir. Diğer bir deyişle yoksulluk sadece gelir yetersizliği değil, temel yapabilirlikten yoksun olma durumudur. Sen’in yeteneklerden kastettiği ise insanların yapabildikleri değil, kapasiteleri ölçüsünde yaptıkları tercihler ve kendi değerleri ölçüsünde bir hayat sürebilmeleridir.

Eşitsizliklerin azaltılması için kapasitelerin yeniden dağıtılması gereği, ulusal gelirin yeniden bölüşümüyle sınırlı değildir. Örneğin yoksulluk yardımı gibi bir nakdî gelirin, yoksulluğu ortadan kaldırma ihtimali zayıftır; çünkü yoksulluk, sadece bir gelir yetersizliği değil, hem bir hak yetersizliği hem de yaşamın sunduğu fırsatlardan yararlanma kapasitesi yetersizliğidir. Eğitim hakkı, sağlık hakkı, kültür ve diğer toplu hizmetlere ulaşma hakkı, sivil ve siyasal haklar ve özellikle kamu kararlarına katılma hakkı gibi haklar, seçim ve karar alma kapasitesini genişlettikleri için nakdî gelir hakkı kadar önemlidirler. Bunların eksikliği, bir yandan yoksulluğun kaynağını oluşturur diğer yandan yoksulluğun, gelir yetersizliği kadar somut tezahürleridir. Bu haklar, nakdî gelir haklarıyla birlikte bir bütün oluşturup, bireysel özgürlükleri tanımlarlar. Bu hakların varlığından söz edebilmek için, onların kullanılmasını mümkün kılan somut araçların varlığı gerekir. Temel haklara ulaşılabilirlik sosyal politikalarla güçlendirilebilecekleri gibi, bu politikalar toplum üyelerinin katılım olanaklarını etken olarak kullanmalarından da etkilenirler (İnsel, 2000: 9).

İnsan hakları, insani işlevlerin yerine getirilmesi hedefi açısından ifade edilebilir; ancak insan gelişimi bu seçilmiş hedeflerin gerçekleştirilmesi özgürlüğüne dayanır. A. Sen yoksulluğu, kapasite yoksunluğu olarak algılanmakta ve Kant’ın eksiksiz ve tam olmayan görevler arasındaki ayırımını kullanmaktadır. Çünkü yoksullar tarafından ya da onlar adına talep edilen haklar, güce sahip olanlarca ihmal ya da reddedilmektedir; ancak bu durum hakların geri alınamaz olmadıkları anlamına gelmez. A. Sen’in Birleşmiş Milletler Gelişim Programı ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları üzerindeki etkisi dikkate değer niteliktedir.

4-Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporunda Sosyal Haklar

Yoksullukla mücadele konusunun 1997 yılından itibaren Birleşmiş Milletlerin insani gelişim raporlarında ele alındığı ve insani yoksulluk kavramının geliştirildiği görülmektedir. Bunun yanında 2000 yılında yayınlanan İnsani Gelişim Raporu’nda dünyada yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık gibi sosyal

hakların ihmal edildiği ve bu hakların insan haklarından sayılması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin 2000 yılında yayınlanan İnsani Gelişim Raporu'nda insan gelişiminin ekonomik büyüme ve insan haklarının ise liberal demokrasi gerektirdiği belirtilmektedir. Ayrıca ve her ikisinin de en az devlet kadar önemli çoğulcu ve demokratik sivil toplum örgütlerine ihtiyaç duyduğu öngörülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ilk kez 1998'de yayınlanan insani yoksulluk endeksi, insanca yaşam için gerekli olan şeylerden mahrum olanları saptamayı ve bunu gelir merkezli olmayan bir yaklaşımla sağlamayı hedeflemektedir (Semerci, 2010: 3).

Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından hareketle UNDP tarafından geliştirilen İnsani Gelişim Endeksi insani gelişim kavramını sayısal olarak ifade eder. Geleneksel gelir ağırlıklı ölçümlerden farklı olarak İnsani Gelişim Endeksi, bir ülkeyi gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirirken üç farklı kıstası dikkate alır: Bunlar;

1. Yaşam süresi (doğumda yaşam beklentisi ile ölçülür);
2. Eğitim düzeyi (yetişkin okur-yazarlık oranı ve ilk, orta yükseköğretimde okullaşma oranları kombinasyonu ile ölçülür);
3. İyi bir yaşam standardı sağlayacak kaynaklara sahip olma veya daha açık bir ifade ile gelir düzeyi...

İnsani Gelişim Endeksi bir ülkenin insani gelişiminin üç farklı boyutundaki ortalama başarısını yansıtır, böylece ülkelerin kalkınmışlık düzeyi değerlendirilirken gelir tek kıstas olmamakta, yaşam kalitesi açısından gelir kadar önemli olan diğer unsurlar da dikkate alınmış olmaktadır (Gürses, 2009: 343).

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da en az bireysel ve politik haklar kadar önemli olduğunu savunulmaktadır. Bu durumda en çok önem teşkil eden hakların serbest ticaret hakları olduğu söylenebilir. İnsani gelişimin teşvik edilmesi bundan dolayı özendirici yapıların oluşturulması, uygun düzenlemeler yapılması ve katılım sağlanmasına yönelik bir meseledir. Yoksul ülkelerin, küreselleşmenin kendilerine sağladıkları fırsatlardan istifade ederek gelişebilecekleri düşünülmektedir. 2000 İnsani Gelişim Raporunun ilerleyen bölümleri, yeni kamu yöneticiliği haklarına yönelik söylemlere yer vermektedir (Clarke, 2004: 32). Sosyal hakları, bu yeni kamu yönetim teknikleri sayesinde değerlendirmeye, kıyaslamaya ve kültür değişimini gerektiren teknokratik yöntemlere dayalı politikalar aracılığıyla sağlanacaktır.

2000 İnsani Gelişim Raporu'nda "beşeri sermaye" terimi, A. Sen'in "*insan yetenekleri*" kavramı ile eş anlamlı biçimde kullanılmıştır. A. Sen, beşeri sermaye terimini "*insanlar sadece basit birer üretim aracı değildir; ayrıca uygulamanın son noktasıdır*" sözleriyle açıklamıştır (Sen, 1999: 296). Beşeri sermaye ve sosyal sermaye gibi kavramlar, hâkim söylem ile birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunların her ne kadar eleştirel sosyolojik analizlerde

uygulamaları olabilse de, politik söylemde birer metafor olmalarından dolayı ekonomik anlamlarından uzaklaşmaktadırlar: Bireyler fiili ya da potansiyel ekonomik aktörler, toplumlar ise aktörlerin az ya da çok işlevsel ya da işlevsel olmayan ağırları olarak tayin edilmektedir. Bu yaklaşım ekonomik ve politik uygunluğun ana hatlarını yansıtmaya devam eden “Washington Konsensüsü” olarak bir oluşumun ortaya çıkışına neden olmuştur. “Washington Konsensüsü” ile hedeflenen; makroekonomik denge, ulusal piyasaların liberalleşmesi, özelleştirme, uluslararası ticaret ve finansal akışın önündeki engellerin kaldırılması ve kamu mallarının veya büyük ihracat mallarının temininde pazar-tabanlı çözümler için araştırma hususlarını vurgulayan yeni bir ekonomik örneğin yaygınlaşmasını sağlamaktır. Burada amaç hükümetin sınırlı müdahalesi ile küresel piyasa arasında rekabeti egemen kılacak küresel bir piyasa oluşturmaktır (Cornia, 1999: 9). Yoksulluğu azaltmak için yazılan reçete hala ticaret ve mali piyasaların serbest olmasını, ekonominin özelleştirilip devlet denetiminden kaldırılmasını, esnek işgücü piyasalarını, düşük kamu harcamaları ve vergilerini ve seçmeli sosyal “güvenlik programlarını” (genelde bu en yoksul kesim için bütçe hesaplı ve/veya şarta bağlı sosyal yardım anlamına gelmektedir) desteklemektedir. Bu konsensüsün neo-liberal geleneği, “büyük” devletlere karşı sürekli husumet, düşmanlık ve refah haklarına yönelik kuşkucu bir yaklaşım sergilemektedir (Dean, 2008: 4).

2003 İnsani Gelişim Raporu’nda, BM’in yoksulluğu ortadan kaldırmak ve yirmi birinci yüzyıl boyunca insani gelişimin sağlanması amacını güden Milenyum Gelişim Hedefleri açıklandı. Bu hedeflerin temel amacı 2015 yılına dek aşırı yoksulluk ve açlığı yarı yarıya azaltmak olsa da, bu aşırı yoksulluk ve açlıktan kurtulmanın vazgeçilemez bir insan hakkı olduğunun açık bir şekilde belirtilmemiş olması endişe vericidir. Burada Limburg Prensipleri tarafından detaylı biçimde hazırlanıp Uluslararası Hukukçular Komisyonu’nca 1986 yılında ilan edilen ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Genel Yorumu’nda, 1990 yılında ICESCR’nin 2.maddesinde yer alan “aşamalı gerçekleştirme” ilkesi tam açıklığa kavuşmamıştır. Bundan sonraki formülasyonlar, 1980 yılında “tipolojik görevler” olarak şu şekilde tanımlanmıştır. Hükümet partilerinin insan hakları belgelerini fiilen ihlal etmeyerek ilk olarak saygı göstermesi gerektiğini (örn. gecekondu sakinlerini keyfi olarak tahliye ettirmeyerek); ikinci olarak bu hakların üçüncü gruplarca çiğnenmesini engellemesi gerektiğini (örn. sömürmeye meyilli mülk sahiplerini düzenli denetleyerek); ve üçüncü olarak da bu tür hakların kaynakların izin verdiği ölçüde hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dean, 2008: 4).

Buna karşılık İnsan Hakları Yüksek Kurulu 2004 yılında Yoksulluğun Azaltılması Stratejileri’ne yönelik bir taslak yönetmelik hazırladı. Bu belgenin hazırlanacak olması sosyal hakların gelişimi açısından cesaret vericidir ve taslak yönetmelik, Milenyum Kalkınma Hedefleri ve İnsani Gelişim Raporu için hazırlanacak ana fikir ve tavır açısından bir kardeş belge niteliğinde olacaktır.

Buradaki temel dayanak ise yoksulluğun gelişmenin zıttı olduğu ve sosyal hak ihlallerinin ekonomik başarısızlıkların sebep olduğu yoksulluk sonucu olduğu anlamının ortaya çıkmasıdır. Taslak yönetmelik, aşamalı gerçekleştirimin temellerini yeniden açıkça ifade etmekte ve ekonomik gelişimin zaman içinde sosyal gelişme ile eşleştiğini ortaya koymak için bir dizi gösterge ve değerlendirme arayışı içerisindedir. Belgede hükümetlerin ve küresel aktörlerin hesap verme sorumluluğuyla gıda hakkının çalışma hakkına bağlanması gibi hak ve sorumlulukların karşılıklı bağımlılıkları üzerine sosyal güvenlik programları, düzgün yönetim ve performans takibi gibi etmenlere vurgu yapılmaktadır. Ayrıca yine belgede gıda, sağlık, eğitim, iş, konut vs. ile ilgili haklara ilişkin hedeflerin konulması amacını taşıyan ifadeler yer almaktadır; ancak sosyal güvenlik hakkı (UDHR 22. maddede yer alan) ile ilgili bir ibare yoktur. Eğer yoksulluk bir hak ihlali ise insan hakları yaklaşımı, uluslararası insan hakları araçları tarafından sözü edilen vaatler ile dünya yoksulluğu gerçekliği arasındaki açığı siyasallaştırmaktadır. Ancak hazırlanan Taslak Yönetmeliğin şimdiye kadar yarattığı etki, yoksulluğu siyasetten uzaklaştırmak ve hükümet yönetim yaklaşımlarıyla kalkınma sağlanacağı yanılgısına kapılmaktır. Taslak yönetmeliğin uygulamada görülen kısmı sosyal standartlar içerdiği, ancak refah haklarını dâhil etmediği gözlemlenmektedir. İnsani gelişim raporlarında asıl hedef, yoksulluğun insan hakkı olduğunun benimsenmesi ve kabul edilmesidir. Bu anlayışa göre BM'in hazırladığı raporlarda ve temel yaklaşımlarında bütün dünyada bu konulardaki yoksulluklarla mücadele için temel hak ve özgürlükler kadar ekonomik ve sosyal hakların ve siyasal hakların bir bütün olarak ele alınması ve kullanılması gerektiğini benimsediği anlaşılmaktadır (Koray ve Alev, 2002: 461). Ancak, sosyal haklar uluslar arası sözleşmelere konu olsa da sosyal haklar konusundaki belirsizlikler ve kararsızlıklar birçok ülkede görülmektedir (Koray, 2010: 19).

İnsani gelişim yaklaşımı ve İnsani Gelişim Raporları 1990'dan bu yana, gelişmişlik ve yoksulluk konusundaki farklı yaklaşımı ve bakış açısı ile bu alana önemli bir katkı sağlamış, anlayış ve tartışmaların zenginleşmesine yardım etmiştir (Gürses, 2009: 344).

5- Avrupa Birliği'nde Sosyal Haklar Yaklaşımı ve Birlik Politikası

Avrupa Birliği'nin sosyal haklar yaklaşımı çok eskilere dayanır. Gerçi Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ilk kurulduğu dönemlerde temel hedef ekonomik bir topluluk oluşturmak olduğundan, uzun bir süre sosyal boyutun ihmal edildiği görülmektedir. İlk kez 1960 tarihinde Avrupa Sosyal Fonu'nun kurulması ve işçilerin serbest dolaşım ve istihdam olanaklarının iyileştirilmesi ile Topluluğun sosyal haklar gündeminin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (Güzel, 1998: 99). Zaman içerisinde zayıfların korunmasına yönelik olarak başlayan dolaysız yasal müdahaleler, bütün insanları kuşatan bir çerçeveye ulaşmıştır. İlk başta anayasalar ve yasalarda güvence altına alınan sosyal haklar, daha sonra evrensel bir nitelik kazanarak uluslararası sosyal normların gelişimini

(özellikle UÇÖ Sözleşme ve Tavsiyeleri) de doğurmuştur. AB gibi bölgesel birlikler de, bu süreci kendi iç dinamikleri içinde daha da ileri götüren “AB Sosyal Şartı” ve birtakım direktif ve yönetmeliklerle geliştirmişlerdir (Özdemir, 2007: 2).

Gelişmiş dünyanın refah toplumları içinde refah hakları koşulları, doğal olarak şarta bağlı ve sistemli belirli yasal ve politik içeriklere tabi olarak gelişme eğilimindedir. Bu politikaların sonucu olarak refah hakları her zaman marjinal düzeyde kalmıştır. Bu durum ICESCR tarafından oluşturulan faaliyet ve raporlama mekanizmalarının, bunlara eşdeğer nitelikteki Uluslararası Medeni ve Politik Haklar Taahhütnamesi tarafından oluşturulan mekanizmalardan çok daha zayıf olduğu biçiminde yansıtılmıştır. ICESCR tarafından 1985 yılında oluşturulan Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’ni göreve getirmiştir. Komite ilgili hükümetlerden beş yıllık raporlar almakta, ancak yargılama yetkisi sadece “genel yorumlar” yapma ile sınırlı tutulmaktadır. 1992’den bu yana Komite, sivil toplum kuruluşlarına konuyla ilgili görüş bildirme çağrılarında bulunmuş, ancak uluslararası sivil toplum örgütleri sivil ve politik haklar alanında etkin oldukları için refah düzeyinin yükseltilmesi konusunda daha az alakadar olmuşlardır. Ayrıca yeni sosyal hareketler ve bunların akademik düzeydeki destekçileri devletin garantör rolünü sonuna kadar desteklemekte veya sırf “talep politikası” uygulayarak özgün politik katılım yollarını tercih etmekte ve bu yönde arayış içerisinde bulunmaktadırlar (Dean, 2008: 9).

Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren insan hakları gündemi çerçevesinde yer alması gereken bu refah hakları biri sorumluluk, diğeri ise kimlik olmak üzere denge sağlayıcı, fakat karşılıklı çelişen nitelikte iki adet hegemonyacı soruna atfedilebilir gibi görünmektedir.

Sorumluluk ile ilgili haklar incelenecek olursa, bunların basmakalıp, ancak doğru oldukları görülecektir. Haklar ve sorumluluklar arasındaki ilişki derin tartışmalara gebe dir. Bununla birlikte bir ölçüde ortaya çıkan tetikleyici bir etmen de kapitalist refah devletlerini 1970’ler sonrası vuran “kriz” olmuştur. Örneğin Ramesh Mishra refah devletlerinin küresel sistemi belirlemede etkisiz kaldıklarını belirtmektedir (Mishra, 1984). Kapitalist dünyanın endüstriyel sistemden post-endüstriyel sisteme geçmesiyle ve Keynesyen modelden uygun monetarist ekonomiye geçmesiyle ortak eğilim yeni bir ideolojik konsensüsün hakimiyetini ortaya çıkarmıştır. Refah devletlerinin “altın çağı” olarak nitelendirilen süreçte, biraz kırılğan da olsa, insan hakları için müşterek sorumluluğu kabul edenler (sosyal demokratlar ve sosyal liberaller) ile karşılıklı yükümlülük ve sosyal korumacılığı kabul edenler (sosyal muhafazakârlar ve klasik cumhuriyetçiler) arasında geniş bir mutabakat sağlanmıştı. İlk olarak Yeni Hak adıyla desteklenen alternatif konsensüs, bir taraftan yeni muhafazakârların güçlü bir devlet ve geleneksel manevi değerlere sahip çıkma yönündeki desteği ile diğer taraftan neo-liberallerin serbest piyasa ve bireysel girişim kavramlarına yönelik desteklerini bir noktada toplamıştır (Dean, 2008: 6). Sosyal yurttaşlık

hakları yeni muhafazakârlarca tartışmaya açılmıştır. Çünkü bu haklar yeni muhafazakârlara göre, halkın ücretli istihdam yoluyla kendilerini ve ailelerini geçindirme mesuliyetlerini baltalamıştır. Bu nedenle bu haklar yeni liberallerce tartışmaya açılmış ve yeni liberaller, bireysel mülk edinme konusunun ahlaki özgürlüğünü ve bununla ilgili yurttaşlık haklarının altını oyduğu sonucuna varmışlardır.

Yoksullar için yapılan sosyal yardım tedarikleri, bu insanların istihdam, eğitim alma taahhüdü, sağlık kliniklerine başvurma ve/veya çocuklarını okula gönderme yönündeki taleplerine bağlı hale getirilmektedir. Modern liberalizm; kapitalist küreselleşmenin öngörülen sonuçlarına, kurumlardaki güven eksikliğine ve “risk toplumuna” geçişe karşı verilen bir yanıtıdır (Beck, 1992). Bu anlayışa göre insani hizmetlerin tedarikinde bir kamu hizmeti, ahlak sisteminden ziyade bir tüketici koruma faktörü gibi benimsenmelidir. Refah devletleri ile sosyal politikanın küresel ölçekteki temel rolleri artık kaynakların dağıtılması ya da insanların ihtiyaçlarını doğrudan karşılamak değil, insanların bireysel olarak risk almalarını sağlamak olacaktır. Refah hakları, idaresinin tahminen kendi kendini tedarik, tedbirli davranma ve şahsi sorumluluk temelli bir ahlak sistemine yol açması beklenmektedir.

6-Refah Devleti ve Sosyal Haklar; Vatandaşlık Hakları İronisi

II. Dünya Savaşı’ndan sonra refah devleti ve vatandaşlarına refah hizmeti sunan demokratik devlet olgusu gelişmeye başladı. İskandinav ülkelerinde sosyal, demokratik refah devleti gelişmiş olmasına rağmen; sosyal vatandaşlığı, sosyal politikanın temeli olarak sonradan kabul ettikleri gözlemlenmiştir. Başka bir önemli noktada, batıda refah devleti olgusunun tüm vatandaşları kapsamı ile ilgili savaş öncesi ve savaş sonrası bir dönüşüm gösterdiği gerçeğidir. Ancak asıl önemli olan savaş öncesi dönemle savaş sonrası dönemde sosyal politikada meydana gelen gelişmelerdir (Mishra, 1998: 483).

Refah devletleri, devletin yoğun sosyal haklar sağladığı, özel refah düzenlemelerinin ise marjinal bir düzeyde olduğu bir toplum modelini ifade etmektedir (Özdemir, 2007: 140). Refah devleti kavramında meydana gelen temel değişim ise refah devletlerine ait olan yapı, kurumsal sisteme geçiştir. Teorik olarak sosyal refaha ulaşmak için kamu kurumlarının oluşumunun normatif gerekçeleri vardır. Bu açıdan modernleşme, modern demokratik devletlerde vatandaşlığın gelişmesiyle oluşmuştur. Sosyal hakların güven içinde ve iyi düzenlenmiş olması, ekonomik ve politik haklarla bir arada olması sonucunda olur. Refah hükümeti ülkelerin ekonomisinde ve politikasında pozitif olarak ortaya çıkar. Bunun sonucunda; gelişmiş toplumlarda sosyal hakların, insan haklarının bir kavramı olduğunu görmek çok kolaydır. Sosyal refah düşüncesinin aksiyon yönlerinden biri ise bireylerin kendi doğasındaki haklarıdır. Bu bağlamda bireylerin kendi doğruları vardır; kendilerine uygun olarak söyleyecekleri veya herkesle eşit olarak yapacakları vardır. Kısaca bireylerin esaslı talepleri, farklı talepleri sosyal haklar açısından sorunlar teşkil etmektedir.

Sosyal haklar, temel hakların hayata geçirilmesinde de bazı sorunlarla karşılaşmaktadır; çünkü sosyal haklar minimum düzeyde tutulmaya çalışılmaktadır. Sağlık sigortası gibi sosyal programlar arada sırada optimum noktaya ulaşsa bile genel itibarıyla minimumda tutulur (Mishra, 1998: 484).

Refah haklarına karşı yapılan önemli bir itiraz da refah devletlerinin maruz kaldığı kriz ile örtüşen kademeli politik düşünce içerisinde yer alan ve adına '*kültürel dönüşüm*' denen kavramdan gelmektedir. Köken olarak sosyal politikayı meydana getiren refah hakları ve sosyal yurttaşlık kavramları, bu hakların sistematik bir eşitsizliğe dayalı kapitalist toplumlar içinde yeniden bir dağılım gerçekleştirmesine yönelik endişeleri gidermek adına yapılan sınıf temelli politikaların sonuçlarını temsil ettiği fikrinden yola çıkmaktaydı.

Ekonomik ve sosyal haklardan kasıt diğer haklardan da yararlanmayı mümkün kılan eğitim, sağlık ve temel ihtiyaçların yurttaşın hak olarak sağlanmasının devletin görevi haline gelmesidir (Semerci, 2010: 7). Sosyal hakların benimsenmesi ve uygulanması modern anlamda refah devletinin meşruiyet zeminini oluşturmaktadır. Bunlar toplumu oluşturan bireylerin birbirine yardım etme yükümlülüğünden ayrı vatandaş olmaktan ileri gelen haklardır (Koray, 2002: 105). Bu varsayımlar yeni bir politik söylem, politik kimlik ve politik bir tanımlama içeren yeni siyaset biçimlerini destekleyen entelektüel hareketlerce tartışmaya açılmıştır. Sosyal bilimlerde yaşanan geniş çaplı dönüşümler; ideoloji ve refah teorileri, sembolik etkileşimcilik, sosyal korumacılık ve post yapısalcılık gibi her birisi temel olarak sosyal anlayışların üretildiği uygulamalarla ilişkili olan teorileri kullanarak geniş öneme sahip çeşitli kuramsal geleneklerin filizlenmesini zorunlu kıldılar. Bu durum sosyal ilişkilerin gücünde olağan dışı yeni açılımlar kazandırırken, ortaya çıkan etkilerden biri de sadece sınıf temelli eşitsizlik analizlerinin marjinalleştirilmesi değil, aynı zamanda sosyal adalet ve refah hakları kavramlarının da yeni açılımlara neden olmasıydı. Bu yöntem ile yakın ilişkide olan bir husus da sınıflar haricindeki sosyal bölünmelere dikkat çeken ve bireysel kimliklerin sosyal farklılıklar yoluyla nasıl inşa edildiği konularında tartışmalar açan yeni sosyal hareketlerin doğması olmuştur. İnsanların kimlik kaynaklarına saygı gösterilmesi sonucunda insanlar yeniden dağılıma yönelik olmasa da, katılım, yetkilendirilme ve onaylanma gibi farklı hak taleplerinde bulunabilirler.

İnsan haklarının bölünmezlik prensibi, sosyal ve ekonomik haklara, sivil ve siyasi haklara verilen önemin aynısının verilmesi gerektiğini iddia eder. Örneğin, sağlık hakkı, insanların hizmet sağlama ile ilgili karar verme sürecinde katılıma dair demokratik haklarını uygulayamadığı takdirde fark edilemez. Eşit şekilde, insanlar, eğer bunu yapacak sağlık veya genel ekonomik rahatlığa sahip değilse, karar verme sürecinde katılımında bulunamaz. Sosyal politika açısından insan hakları standartlarının kullanılmasına karşı temel muhalefetlerden biri, devletler farklı ekonomik kapasiteye sahip olduğu için ekonomik ve sosyal hakların evrensel olarak uygulanamayacağı şeklindedir (Mishra, 1998: 486).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin çalışması bu soruna odaklanmıştır. Ekonomik gelişim seviyesine bakmaksızın, devletler, herkes için asgari geçim ve yaşam haklarına saygı duyulmasını garantilemek zorundadırlar. Devletin, sosyal ve ekonomik haklara saygı duyma, koruma ve teşvik etme zorunlulukları vardır. Bu demek oluyor ki, devlet, hakların sadece yasal düzenlemelerle değil uygulamada da korunacağını ve uygulanacağını garantilemek zorundadır (Ferguson, 1999: 8).

Sonuç itibariyle '*haklar*' kelimesi, özellikle bireysel haklar fikri batı ülkelerinde oldukça yaygındır. Buna bağlı olarak batı ülkelerinin sosyal refah kavramı, diğer ülkelere çok ilginç gelmektedir. Refah düzeyinde sosyal hakları değerli kılan, ekonomik veya politik boyutların arkasında yer almalarıdır. Batı ülkelerinin haricinde insan hakları, bireyin hakları toplumsal ve politik haklara benzetilmektedir. Ayrıca rekabet şartlarında ve piyasa şartlarına da uygulanmaktadır; ancak ne var ki bu şekilde sosyal vatandaşlık kavramı değer kaybına uğrar. Gerçek ise, batı ülkelerinde sosyal hakların korunması en iyi durumdadır; fakat sosyal hakların gelişimde azalma olmuştur. Sosyal refah kavramının yenilenmesinde atılan ilk adım, anlamını yeniden değerlendirmek ve gelişen sanayi toplumların bu olgunun yanında yer almasını sağlamaktır.

7-Refah Haklarını Yeniden Tartışmaya Açmak; Marshall'yan Perspektif

Bir ülkede yaşayan vatandaşların politik haklarının yanında sosyal haklarının da olması gerektiğini savunan anlayış Marshall tarafından II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya atılmıştır (Şenkal, 2007: 46). İngiliz refah devletinin ilk teorisyenlerinden biri de olan T. H. Marshall, bu görüşleri doğrultusunda vatandaşlığın bileşenleri ya da çeşitli yönleri üzerine bir model kurmuştur. Bu model üç tür vatandaşlık bulunduğu fikrine dayanmaktadır. Bunlar, ifade özgürlüğü, adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün ön koşulları gibi kavramlardan oluşan "sivil vatandaşlık"; yerel yönetimler ve ulusal parlamento yoluyla siyasi güce katılma hakkı gibi haklardan meydana gelen "siyasi vatandaşlık"; bir nebze iktisadi refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan standartlara uygun bir şekilde medeni bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına alan "sosyal vatandaşlık"tır (Sarıipek, 2006: 70). Marshall'ın sosyal vatandaşlık konusunda yaptığı çalışma, vatandaşlık kavramı üzerinden yapılan çağdaş tartışmalara kaynak oluşturmuştur. Marshall çalışmasında, vatandaşlığın birleşik fakat dinamik bir kavram olarak alındığı normatif bir bakış açısı sunar. Bu kavram, pratik ve kurumsal düzeylerde birleştirilir (Şenkal, 2006: 237). T.H. Marshall'ın sosyal vatandaşlık kavramına getirdiği liberal anlayış çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır; çünkü kendisi birbirine rakip ilkeler arasında (serbest piyasa ilkelerine karşı sözü edilen bu idari ilkeler) bir uyum yaratma açısından bu kavramı, somut bir şekilde rekabet içerisindeki sınıflarca verilen politik bir ödün şeklinde tahayyül etmek yerine daha soyut biçimde tasarlama eğiliminde olmuştur (Marshall, 1963: 127). Marshall'a göre; ideal vatandaşlık her zaman ileriye doğru hareket eder ve hiçbir zaman gerçekliği yakalayamaz. O daha

sonraki makalelerinde piyasanın taleplerini ve öncelikler arasındaki ilişkilerini ve vatandaşlığın sarsılacağını veya üretim zamanlarında diğerlerine de yayılmasıyla temel ilgi olacağını söylemiştir Marshall, 1981: 93). Görünüşe göre refah hakları, tabandaki organize işgücü ya da yoksulların talepleri yoluyla mücadele edilip elde edilmektense, kapitalizmin eşitsizlik yaratma eğilimine karşı bir çözüm olarak yukarıdan keşfedilmiş ve miras olarak devredilmiştir. Bryan Turner benzer şekilde yurttaşlığın “*alçalan*” ve “*yükselen*” görünüşleri arasında bir çizgi çekmekte ve bu meseleyi bir insan hakları tartışmasına doğru genişleterek bu hakların sadece bireylerin bağımsızlığını desteklemeye hizmet etmediğini, ayrıca “bunların duygusal gücünü sağlayan karşılıklı bir koruma sistemi şeklinde ortaya çıkan bireysel irade zayıflığının müştereken onaylanmasından ortaya çıktığını” belirtmiştir (Turner, 2006: 33-36).

Marshall’ın vatandaşlık vurgusunda en önemli unsur, eşitlik varsayımından hareket etmesidir. Burada üzerinde durulması gereken nokta Marshall vatandaşlığı bir yolu takip etmiş gibi görmez. Yukarıda da iddia edildiği gibi, “*Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf*” sonu olmayan eşitsizliklere dayanan sınıf, piyasa ve vatandaşlık arasındaki uyumu sona erdirmeyi teklif eder. Marshall’a göre, ideal vatandaşlık her zaman ileriye doğru hareket eder (Marshall, 1963: 109). Bu farklı yurttaşlık ve insan hakları kavramlarında zorunlu kılınan şey ise insana bağımlılığının iki farklı algılama veya kavrayış biçimidir. Sözleşmecî anlayış bağımlılığa karşıdır ve bağımsızlığı destekler: İnsanların birbirleriyle bağımsız sözleşme biçiminde ilişki kurmalarının yollarını arar. Dayanışmacı anlayış ise bağımlılığı kabul eder ve karşılıklı dayanışmayı destekler: İnsanların birbirleriyle karşılıklı biçimde koruyucu bir dayanışma ile ilişki kurmalarının yollarını arar. Sözleşmecî ve dayanışmacı anlayışlar birbirleriyle çatışma halindedirler. Ayrıca her birinin anlamı sırayla oldukça farklı normatif yorumlarla değişebilir. Genel anlamda bu durum için üstünlüğe geçmiş olan belli başlı sözleşmecî anlayışların çeşitliliği tanımlaması yapılabilir (Dean, 2008: 8). Marshall’ın çalışması birçok nedenden dolayı eleştirilmiştir. King ve Waldron bu eleştirileri genişleterek “uygun tanımlar üzerinde odaklananlar” ve “Marshall’ın yaptığı normatif iddialar üzerinde odaklananlar”; olmak üzere iki kısma ayırmışlardır (King and Waldron, 1988: 420).

Yirminci yüzyılın ortasında uygulanan sosyal liberalizm, statü ve fırsat eşitlikleri bakımından hakların refah yönünde kullanımını kabul etmekteydi. Yeni milenyumun “*modern liberalizmi*” ise hakların, yurttaş sorumluluklarından daha önde tutulmaması hususunda daha ısrarcı davranmaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni sosyal hareketlerin temel amaçlarından biri farklılıkları ve kimlikleri destekleme amacı gütmekteydi. Bunların bireysel kimlikler üzerine yaptığı vurgu zaman zaman hakların dayanışmacı bir anlayışa göre yorumlanmalarına yol açıyordu. Örneğin kadın hareketlerinin unsurları orta sınıf etnosentrisizmini esas almaları ve erkeklere özgü bağımsızlık kavramlarını kullanmalarından ötürü, engelli insan hareketleri

ise tüm insanların ihtiyacı olan ilgi ve özeni dar bir kapsama sıkıştırdıkları gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Yine de insani kimlik konusuna yönelik bir endişenin mutlak surette hakların bireysel biçimde bir algılanışına yol açacağını düşünmek yanlış olabilir. Taylor, kimlik üzerinde incelenen “*kategorik*” ve “*ontolojik*” bakış açılarını birbirinden ayırmıştır (Taylor, 1998: 331). Bireysel kimliklerimiz, tanınmaları ve saygı görmeleri için bir hak iddiasında bulunabileceğimiz cinsiyet, yaş, etnik köken, din, yetenekler vs ile ilgili üst üste bindirilmiş kategorik kimliklerin çeşitliliği ile inşa edilmektedir. Diğer taraftan ontolojik kimliğimiz ise bizi uyumluluk ve “*özbenlik*” birliği açısından özgün bireyler olarak tanımlar. Kategorik kimliklerin sürdürülmesi, farklı sosyal gruplara ait bireylerce eşit muamele edilmesine yönelik sözleşmecî iddiaların ortaya atılmasını gerektirebilir. Bütün bu sınıflandırmalar sosyal hakların belirlenmesi sürecinde önem arz etmektedir.

İnsan hakları unsurları nitelik olarak tüm insanoğlunun doğuştan gelen “*haysiyetini*” savunur. Ancak bu da her zamanki gibi sözleşmecî terimlerle bireysel ve menfaatçi vatandaşların oluşturduğu bir toplumda eşit ve bağımsızlığa yönelik veya sosyal farklılıklar arasına dâhil olma ve güvenlik ya da “sığınak” etmenlerine yönelik iddialar yorumlanabilir. Refah hakları geleneğine, kapitalizm çerçevesinde sosyal güvenliğe yönelik hakkın yorumlanması ve sömürücü işgücü piyasası ve/veya ilerleyen yaşlarda ortaya çıkabilecek yoksulluk tehlikesinden kaçıp sığınma amaçlı olarak ve evsiz kalma tehlikesine karşı konut edinme hakkı; sakat kalma ve engelli olmaya bağlı tecrit tehlikesine karşı sosyal bakım hakkı için başvurulabilirdi. Bu noktaya kadar insanlık onuru kişisel bağımsızlığa gereksinim duyduğundan ötürü bunun toplamı bireysel tatminden daha yüksek çıkmaktadır (Williams, 1999: 670). Haysiyet kavramı sosyal katılım ile sağlanmaktadır. Refah haklarının karşılıklı dayanışmaya yaslanan sosyal ilişkiler içinde yer alan saygınlık kavramını da içermesi gerekmektedir.

Burada sosyal haklar konusundaki talepler; sadece gelişmiş kapitalist dünyadaki sosyal hakların uzlaşmacı şartlılık ilkesine değil, ayrıca az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun azaltılmasına yönelik uygulamalar ve çoğalan hak temelli yaklaşımlara da meydan okuyan ve insan hakları anlayışını küresel sosyal politika ile birleştirme önerilerinde bulunan refah haklarının oluşturulmasına yardımcı olabilecek bir bakışı ortaya koymaktadır. Bu basit bir fikir değildir; ancak refah haklarını sosyal eşitsizlikler karşısında yerel ve küresel olarak şarta tabi olmayan talepler şeklinde yeniden şekillendirdiğinden ötürü çekiciliğe sahiptir. Bu fikir refah haklarının dili ve insanların kendi ihtiyaçları yönünde talepte bulunabilecekleri ve yabancıların taleplerini de anlayabilecekleri şeklinde düşünülen uygulamalar aracılığıyla ortaya konmuştur. Ayrıca böyle bir paradigma kaymasının akademik bir kaygıdan daha da öte olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Örneğin her ne kadar hak kavramını çok az kullansalar da, BM Ekonomik ve Sosyal İşler Komisyonu tarafından hazırlanan bir Sosyal

Politika raporunda “bir ülkede yaşayan tüm nüfusun saygın bir hayat sürme hakkı bulunmaktadır” iddiası öne sürülmektedir (Dean, 2008: 11).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Klasik liberalizmin 1920’lerde girmiş olduğu kriz, dünyayı büyük bir buhrana sürüklemiş ve Keynesyen yaklaşım bu buhranın sonlandırılmasında önemli bir argüman olarak ön plana çıkmıştır. Bu sürecin ardından gelişen sosyal devlet mevhumu 1970’lerde yine büyük bir buhranla karşılaşmış ve klasik liberalizmden feyiz alan yeni liberal yaklaşım, başta batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyada yankı bulmuştur. Bu süreçte sosyal politika bünyesinde geliştirilmiş olan refah hakları kavramı, refah devleti temellerinin tartışmaya açılmasından dolayı tehdit altına girmiş durumdadır. Aynı zamanda bu kavram hüküm sürmekte olan insan hakları tartışmalarının herhangi özel bir kapsamına girmemiştir. Bu tartışma ekonomik, sosyal ve kültürel haklara dair fikir malzemesi sağlama mücadelesi vermiş, ancak hiçbir zaman az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ölçülerde anlam ifade edecek bir refah hakkı anlayışını oluşturma girişiminde bulunmamıştır. Küresel yoksulluğun azaltılmasına yönelik insan hakları yaklaşımını tanımlayan yeni girişimler, özgürlükçü değer sistemleri yerine idari düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgusunu ön plana çıkartmaktadır.

Sosyal haklardaki değişimlerin sonuçları ile bu değişimlerin etkileri, burada asıl önemli olguyu ifade etmektedir. Bu değişimlerin vatandaşlık kavramı ve daha geniş düzlemde toplumsal yapılar üzerindeki etkisi konunun önemini daha da derinleştirmektedir. Günümüz demokrasilerinde algılanabilir bir kriz çok rahat gözlenebilmektedir. Özellikle sendikalara katılımın sınırlı olduğu, toplumsal gruplara ve siyasi partilere katılan ya da oy veren kitlenin mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda bu yargı daha da net anlaşılabilir. Aynı zamanda siyasi mecranın dışında örgütlenme ve örgütlü hareket etme anlayışının güçlendiğini gösteren kanıtlara da rastlamak mümkündür.

Özellikle yeni liberalizmin ortaya koyduğu siyasi, iktisadi, hukuki, mali ve soysal düzlem ve devletlere yüklediği sorumluluklar, sosyal vatandaşlık haklarının ve refahın daha yaygınlaşması ve geniş kesimlere sunulması anlayışı ile çelişmektedir. Savaş sonrası dönemde, refahın gelişmesinde siyasi hakların genişletilmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulayan araştırmalar yapılmıştır. Öyle gözüküyor ki, yaşadığımız dönemde refahın ve toplumsal hakların siyasi vatandaşlık üzerine yeniden yapılandırılmasının sonuçlarını irdelemek önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Marshall’ın vatandaşlık kavramı ile uluslar arası örgütlerin bu alanda yapmış olduğu çalışmalar arasında doğru düzlemde kurulacak köprülerin bu sorunları aşmada ve sosyal hakların kapsamını reel bir şekilde tespit etmekte önemli açılımlar sunabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage.
- Clarke, J. (2004). "Dissolving the public realm? The logics and limits of neo-liberalism", *Journal of Social Policy*, 33, (1), 27-48.
- Dean, H. (2008). "Social Policy and Human Rights: Re-thinking the Engagement", *Social Policy & Society* 7: (1), 1-12.
- Cornia, G. A. (1999). "Liberalization, Globalization and Income Distribution", UNU/WIDER, Helsinki March.
- Ferguson, C. (1999). "Global Social Policy Principles: Human Rights and Social Justice", DFID Social Development Division. World Bank.
- Gooby, T. (1991). "Welfare State Regimes and Welfare Citizenship" *Journal of European Social Policy*, 1(2), 93-105.
- Gülmez, M. (2009). "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 22-23 Ekim.
- Gürses, D. (2009). "İnsani Gelişim ve Türkiye", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12 (21), 339-350.
- Güzel, A. (1998). "Roma ve Maastrich Anlaşmaları Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye", Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan, TÜHİS Yayınları, Ankara.
- İnsel, A. (2000). "Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı, A. Sen'in Etik İktisat Önerisi", *Dördüncü ODTÜ İktisat Kongresi*, Ankara, 13-16 Eylül, 2000.
- King, D. & Waldron J. (1988). "Citizenship, Social Citizenship and the Defence of Welfare Provision", *British Journal of Political Science*, 18(4), 415-443.
- Koray, M. (2002). *Avrupa Toplum Modeli, Nereden Nereye...*, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları, No:31, İstanbul.
- Koray, M. (2010). "Büyüyen Yoksulluk-Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 42, Mart, 1-31.
- Koray, M. ve Alev, H. (2002). "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed: Yasemin Özdek), TODAİE yayınları, Ankara.
- Marshall, T. H. (1963). "Citizenship and Social Class" in *Sociology at the Crossroads*, Heinemann: London.
- Marshall, T. H. (1981). "The Right to Welfare" in *The Right to Welfare and other essays*, Heinemann: London.
- Özdek, Y. (2002). "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed: Yasemin Özdek), TODAİE yayınları, Ankara.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İTO Yayınları, İstanbul.

Ramesh, M. (1998). "Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization", *Social Policy & Administration*, Dec, Vol: 32, (5), 481-500.

Ramesh, M. (1984). *The Welfare State in Crisis*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Roche, M. (1987). "Citizenship, Social Theory and Social Change" *Theory and Society*, 16, 363-399.

Rosas, A. (2001). "The Right To Development", in A. Eide, C. Krause And A. Rosas (Eds), *Economic Social And Cultural Rights: A Textbook*, 2nd Edition, Dordrecht: Martinus Nijhoff.

Saripek, D.B. (2006). "Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)", *Çalışma ve Toplum*, 2, (9), 67-95.

Semerci, P. U. (2010). "Dev ve Cüce Aynı Yolda: Yoksulluk ve Pozitif Özgürlükler", *İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk*, (Der.: Pınar Uyan Semerci), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.

Sur, M. (1993). "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", *İzmir Barosu Dergisi*, (3), 40-45.

Şenkal A. (2006). "Sosyal Politika Ve Sosyal Vatandaşlık: Kölelikten Sosyal Vatandaşlığa (Avrupa Birliği Sosyal Vatandaşlık Örneği)", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı, (50), 225-258.

Şenkal, A. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, (2. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Tanör, B. (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul.

Taylor, D. (1998). "Social Identity and Social Policy: Engagements with Postmodern Theory", *Journal of Social Policy*, Vol: 27, 329-350.

Turner, B. (2006). *Vulnerability and Human Rights*, Pennsylvania: Pennsylvania State University.

Williams, F. (1999). "Good-Enough Principles of Welfare", *Journal of Social Policy*, 28, (4), 667-687.

Yıldırım, E. (2000). "Küreselleşme, Refah Toplumu ve Risk Toplumu", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, (Editör: Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul.

Yüncü, L. D. (2011). *İki Yoksulluk Yaklaşımı: A.Sen'in Yapabilirlikten Yoksunluk Teorisi ve Toplumsal Dışlanma Çerçevesini Karşılaştırılması*, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Raporu.